

FOLIA PROTESTANTICA CROATICA

knj. 1

Alojz Jembrih

STIPAN KONZUL U SVJETLU
»BIBLIJSKOGA ZAVODA« U URACHU

BIBLIOTHECA FOLIA PROTESTANTICA CROATICA
Svezak 1.

RECENZENTI

prof. dr. sc. Marko Samardžija
dr. sc. Vesna Badurina-Stipčević

UREDNIK

dr. sc. Lidija Matošević

AUTOR

prof. dr. sc. Alojz Jembrih

Alojz Jembrih

STIPAN KONZUL I
»BIBLIJSKI ZAVOD«
U URACHU

Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj
produkciji u Urachu (1561.–1565.)
i Regensburgu (1568.)

Prilog povijesti hrvatskoga jezika
i književnosti protestantizma

NAKLADNIK

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

dr. sc. Lidija Matošević

JEZIČNA LEKTURA

Ruben Knežević, dipl. theol.

PRIJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

ArTresor naklada, Šulekova 4a, Zagreb

GRAFIČKO OBLIKOVANJE OMOTA

Mario Aničić i Jele Dominis, _ured

TISAK I UVEZ

Grafički zavod Hrvatske, Radnička cesta 210, Zagreb

© Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Radićeva 34, Zagreb, 2007.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom:

Grad Buzet

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Knjiga je izdana u suradnji s Katedrom Čakavskog sabora Buzet

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 653643.

Sadržaj

Predgovor	9
I. POČETNI ZAMAH	14
1. Vergerije i Trubar oko slovenskoga i hrvatskoga prijevoda <i>Biblije</i>	17
Trubarova skrb za hrvatski prijevod <i>Biblije</i>	17
Čitajući Schnurrera (1799.)	22
Slovenisti i kroatisti o Vergeriju	24
Trubar o Vergeriju	29
Vergerijeva osobnost	32
2. Probni glagoljički (1560.), ćirilički (1561.) otisak te rukopisni prijevod iz <i>Novoga zavjeta</i> (1560.)	37
Ćirilički probni otisak (1561.)	43
Glagoljički autograf Stipana Konzula: Ogladni prijevod <i>Novoga testamena</i> Iv 9 i Dj 1 (1560.)	51
Kap(i)t(u)l prvi apustolskih stvari.	53
Kap(i)t(u)l ·ž· (=9) Evanđeliê po Ivanu.	63
Evanđelje Iv 9	75
3. Ogladna glagoljica iz 1538. i 1545., prije Konzulova nürnbergškoga probnoga otiska (1560.)	83
O jeziku sv. Jeronima, ili o jeziku Dalmata odnosno Ilira	87
II. FILOLOŠKI OBZOR	95
1. Od poticaja i priprema do uspjeha u uraškoj tiskari	97

Tragom naziva i kontroverzi o tiskari u Urachu	99
Mali probni glagoljički <i>Katekizam</i> iz 1561. godine	112
Nesporazum oko probnoga maloga glagoljičkoga <i>Katekizma</i> (1561.)	117
Mali probni i veći glagoljički <i>Katekizam</i> s Trubarovim predgovorom	120
Fragment maloga glagoljičkoga <i>Katekizma</i> (1561.) – Delftski primjerak	124
Fragment ćirilickoga <i>Katekizma</i> (1561.)	129
Sadržaj fragmenta prvoga maloga probnog glagoljičkog <i>Katekizma</i> (1561.)	133
Nove »nejasnoće« i jasnoće oko predgovora	133
2. Prijepor oko hrvatskoga prijevoda <i>Novog testamta</i> (1562.)	137
Naivnost ili realnost?	145
Uzbuna u tiskari	148
Nagli zaokret	151
<i>Novi testament</i> (1562./63.) – najstariji hrvatski prijevod	174
Suradnici kod prevođenja <i>Novoga testamta</i> (1562./63.)	180
Razumljiv prijevod <i>NT</i> (1562.)	181
3. Svjedočanstva o jezičnoj ispravnosti glagoljičkoga <i>NT</i> (1562.)	205
Transliteracija svjedočanstava	207
4. <i>Katehizmus. Jedna malahna knjiga (...) sada najprvo iz mnozih jazikov v hrvacki istumačena</i> (1564.)	216
Sadržaj <i>Katekizma</i> 1564.	222
O jeziku <i>Katekizma</i> 1564.	223
Simbol i spoznanje vere nicenske (1561.)	225
Simbol i spoznanje vere nicenske (1564.)	226
Čakavske osobine u Konzulovu prijevodu Trubarove prodike <i>O vjeri</i>	227
Sinonimski niz u <i>De vocabulo fidei</i> (1550./1. i 1564.) Trubarova i Konzulova <i>Katekizma</i>	230
5. Usporedba jezičnih obilježja glagoljičkoga (1561.) i latiničkoga <i>Katekizma</i> (1564.)	232
Propovijed o vjeri <i>De vocabulo Fidei</i> u glagoljičkom <i>Katekizmu</i> (1561.)	234
6. Recepcija <i>Govorenja vele prudnoga ...</i> (1565.) u Europi	240
Autorstvo	240
Sudbina <i>Beneficiuma Christi</i> u Italiji	241

Hrvatski prijevod <i>Beneficiuma Christi</i> (1563. i 1565.)	244
<i>Beneficium christi. Govorenje vele prudno ...</i> (1565.)	247
Sadržaj <i>Beneficiuma</i> (1565.)	251
Grafijska i jezična obilježja <i>Beneficiuma</i> (1565.)	253
7. Naziv jezika u tiskanim uraškim hrvatskim izdanjima (1561.–1565.)	256
8. <i>Croatica protestantica</i> u korespondenciji slavista 19. i 20. stoljeća	264
Fancevljeva povijest geneze jedne <i>Bibliografije</i>	271
III. MEĐU SVOJIMA	271
1. Stipan Konzul kod Hrvata na Weißpriachovim imanjima	277
Od Regensburga do Željeznog/Eisenstadta	279
Ivan Burger (Hans, Johann Burger) tiskar slovenskih i hrvatskih knjiga u Regensburgu	283
O Konzulovoj prisutnosti među Hrvatima u Željeznu i okolici	285
O obitelji Weißpriach	291
Kulturološko-vjerski aspekti	292
Sela s Hrvatima u Konzulovo doba	295
2. <i>Postilla</i> (1568.) Antuna Dalmatina i Stipana Konzula	297
Ikavizmi i ekavizmi u leksiku <i>Postille</i> (1568.)	302
Naglasak u <i>Postilli</i>	314
Poznati primjerci <i>Postille</i> (1568.)	315
<i>Postilla</i> (1568.) i <i>Postilla</i> Antuna Vramca (1586.)	322
3. Stipan Konzul u svjetlu korespondencije (1567.–1568.)	327
Prilog	352
Predgovor (posveta) <i>Postille</i> , 1568.	352
IV. SPOMEN NA STIPANA KONZULA U BUZETU	359
Napomena	363
Bilješka o autoru	364
Izvori i literatura	365
Kazalo osobnih imena	381

Predgovor

Geneza reformacijske misli koja se nakon 1517. počela iz Njemačke probijati prema Južnim Slavenima, otkriva nam istodobno svu svoju djelotvornost na europskim prostorima s više ili manje perceptivne uspješnosti. Unatoč drukčijim uvjetima od onih u Njemačkoj, Lutherovoj domovini, reformacija je dotaknula sjeverozapadni dio južnoslavenskih područja: Dolenjsku, Korušku, Štajersku, dio hrvatskoga etničkoga prostora, kao npr. Istru, Karlovac s okolicom, Međimruje, dio Slavonije. Neki slovenisti vole reći da je *Primož Trubar* (1508.–1586.) *već od početka širio ideje reformacije preko etničke granice i to prije svega u tadašnju Hrvatsku* (J. Pogačnik). Jasno, ako se i složimo s tom pretpostavkom, onda je valja, prije svega, razumjeti u kontekstu djelatnosti uraške tiskare (1561.–1565.) što ju je u Urachu, uz vlastiti napor i uz pomoć vojvode Württemberga Krištofa, utemeljio Ivan Ungnad (1493.–1564.).

Pogleda li se karta južnoslavenskoga prostora 1560. lako se razabire sva moć turske ekspanzije i dominacije što je hrvatsko područje stisnula na »*Reliquiae reliquarum olim inclyti Regni Croatiae*« – *Ostatak ostataka nekadašnjega slavnoga hrvatskoga kraljevstva*. Upravo je u tim okolnostima reformacija na južnoslavenskim prostorima nailazila na potporu njemačkoga plemstva i dijelom austrijskih staleža, jer su i oni čutili opasnost osmanlijskoga nadiranja što se bližio i njihovim zemljama. Osim toga, Maksimilijan II. (1564.–1576.) bio je skloniji reformaciji negoli njegov otac Ferdinand I. (1503.–1564.).

No, reformacija kao takva, uz ostalo, nastojala je postići vjerski i etički preporod te društveno izmirenje između suprotstavljenih strana na svetopisamskim načelima. To je posljedovalo i osnutkom autonomnih protestantskih crkava.

To je pak vjernicima dalo osjećaj stanovite demokracije, osim toga, mogli su sami upravljati svojom općinom, birati si pastore i učitelje, kod bogoslužja je bio uveden narodni razumljivi jezik. Sve su to bile tadašnje prednosti reformacijske djelatnosti u okviru jedne evangeličke zajednice. No, prednost uporabe glagoljice na hrvatskim prostorima svakako pripada Senjskoj i Krčkoj biskupiji (1248., 1252.).

Imajući pred očima stvarno stanje slavenskoga pučanstva Jugozapadne Europe u 16. stoljeću Trubarova doba, nije čudno što je on u predgovoru svog slovenskoga prijevoda *Novoga testamenta* (1557.), uz ostalo, zapisao da mu se najviše smile oba naroda u hrvatskim i slovenskim krajevima, stoga bi on želio da se Sv. pismo i dobre kršćanske knjige prevedu i tiskaju na slovenskome i hrvatskome jeziku. Ta je zamisao mogla biti realizirana nakon što se je Stipan Konzul (1521. – oko 1579.) prihvatio prevođenja Trubarova *NT* na hrvatski jezik, odnosno, nakon što su glagoljička slova, uz Konzulovu pomoć u Nürnbergu (1560.) bila izrađena i nakon što je Ivan Ungnad prihvatio biti glavnim podupirateljem tiskare koju je s Trubarom i Konzulom utemeljio i stavio u funkciju u Urachu (1561.) u svome dvorcu koji je dobio na raspolaganje od württemberškoga vojvode Krištofa. Osnutkom uraške tiskare do izražaja je došla hrvatska prevoditeljska i izdavačka djelatnost najstarije hrvatske tiskare u »egzilu« koja je je dobila epitet »Ungnadov biblijski zavod« u Urachu. Usput rečeno, ako bismo djelatnost današnjih biblijskih društava, kao institucije, htjeli usporediti s »Biblijskim zavodom« u Urachu, onda bi se moglo, bez pretjerivanja, reći da je ono, u neku ruku, preteča današnjih BD koja djeluju diljem svijeta. Istina, u Urachu to nije bilo BD u današnjem poimanju tih riječi. Budući da je to bila u 16. st., u percepciji ondašnje javnosti u Njemačkoj i šire, samo tiskara (Windische, chrabatische und cirulische Trukherrey) Ivana Ungnada, u kojoj je prevoditeljska djelatnost, prije svega, bila usmjerana na prevođenje *Biblije* i tiskanje njezinih dijelova, od kojih je *NT* (1562./1563.) glagoljicom i hrvatskim jezikom tiskan, onda bi se spomenuti uraški tzv. »Biblijski zavod« mogao smatrati najstarijim na svijetu uopće. Kako je ipak Stipan Konzul bio uključen od samoga početka u tiskarsku i prevoditeljsku djelatnost, s pravom se može govoriti da njemu pripada primat službenoga prevoditelja *Novoga testamenta* na hrvatski jezik u 16. stoljeću u Urachu. Da bi se veliki pothvat prevođenja Sv. pisma i dobrih kršćanskih knjiga na hrvatski jezik, kako je to Trubar spomenuo, uspješno realizirao, trebalo je za to više pomoćnika, od kojih su se istaknuli, prije svega, Antun Dalmatin i drugi pomoćnici mahom hrvat-

ski glagoljaši iz Istre; Matija Živčić, Franjo Hlej, Ivan Fabijančić, Matija Pomazanić, iz Vinodola Juraj Juričić, iz Pazina Juraj Cvečić i dr.

O djelatnosti hrvatsko-uraškoga prevoditeljskoga kruga (1561.–1565.) u slavenskoj se filologiji i kroatistici danas, na temelju obilne literature na njemačkome govornome području s jedne strane i Bučarovih radova u Hrvatskoj i najnovijih radova suvremenih autora o hrvatskoj protestantistici s druge strane, ipak zna više nego što se znalo 1799. kad je Christian Friedrich Schnurrer objelodanio svoju knjigu, prvu monografiju, o uraskoj tiskarskoj djelatnosti pod naslovom *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, koja je bila temelj podataka mnogih autora, a služi kao pouzdani izvor još i danas.

Knjiga što je čitatelj ima pred sobom: *Stipan Konzul i »Biblijski zavad« u Urachu*, u svome višeslojnom sadržaju osvjetljava, na temelju izvorne građe, široki spektar djelatnosti hrvatsko-uraškoga prevoditeljskoga kruga na čelu sa Stipanom Konzulom iz Buzeta, jer da njega u tome projektu nije bilo, ne bi bilo ni ove knjige.

Bez obzira na druge čimbenike, bez kojih opet ni Konzul ne bi bio to što je bio u spomenutom krugu, držim da zavrjeđuje omage zauzeta čovjeka koji je svoj život potrošio u afirmaciji hrvatskoga jezika i hrvatske knjige tiskane u Urachu, svjedočeći diljem Njemačke i Europe 16. stoljeća o postojanju i funkciji hrvatskoga jezika. Time je znatno zadužio hrvatsku filologiju. O svemu tome, u novom svjetlu, govori ova knjiga podijeljena u četiri cjeline (poglavlja). Prvi dio knjige *Početni zamah* sadržava prikaz o *Vergerijevoj i Trubarovoj zauzetosti oko slovenskoga i hrvatskoga prijevoda Biblije*. Zatim slijedi prikaz Konzulova prvoga glagoljičkoga probnog otiska što ga je dao načiniti u Nürnbergu (1560.) te ostalih probnih otisaka iz 1561. u Urachu. Potom slijedi Konzulov glagoljički autograf početka (oglednoga) prijevoda dvaju dijelova *NT* (Iv. 9, Dj 1) iz 1560. To je dosad stručnoj javnosti nepoznati Konzulov tekst, pa se i on u knjizi u cijelosti objelodanjuje u faksimilu i latiničkoj transliteraciji. Tome je dodan kraći ekskurs o oglednoj glagoljici prije Konzulova nürnbergskoga probnoga otiska (1560.), čime autor ove knjige želi upozoriti na glagoljička slova iz 1538. što ih je u svojoj knjizi prikazao francuski orijentalist Wilhelm Postell (1510.–1581.). Drugi dio knjige *Filološki obzor* bavi se prikazom osnutka Ungnadove tiskare u Urachu predočujući različite kontroverze u napisima o toj tiskari i njenom nazivu. Potom je riječ o tzv. malom probnom glagoljičkom *Katekizmu* iz 1561. od kojega je do danas sačuvano samo 13 stranica, a bio je to prvi tisak nakon spomenutih probnih listovnih otisaka. Budući

da se o tome *Katekizmu* u hrvatskoj protestantistici niti bilo gdje nije znalo (sve dok ga autor ovih redaka nije prvi put znanstvenoj javnosti predočio 1994.), a nisu za nj znali ni Bučar niti Fancev (1938.), u knjizi se iznova predočuju spomenute stranice Katekizma kao i njemački Trubarov predgovor (posveta) Maksimilijanu II. Također se razrješuju dvojbe oko toga predgovora koji su neki htjeli pripisati poznatome Zagrepčaninu Pavlu Skaliću (1534.–1575.). Nakon te rasprave slijedi najopširnija *Prijepor oko hrvatskoga prijevoda Novoga testameta* (glagoljičko izdanje 1562. prvi dio). Na temelju Trubarovih pisama prikazuju se razlozi sumnje u jezičnu ispravnost prijevoda NT (1562.) i razlozi koji su doveli do zahlađenja suradničkih odnosa između Primoža Trubara i Stipana Konzula. Slijede potom svjedočanstva predočena u faksimilu i transliteraciji što ih je Konzul dobio za svoga boravka u Hrvatskoj (1562./63.). Na tu raspravu nadovezuje se jezikoslovni prikaz dvaju katekizama, glagoljičkoga (1561.) i latiničkoga (1564.) kao i *Beneficiuma Christi* (1565.). Potom slijedi osvrt na naziv (ime) jezika na naslovnici hrvatskih uraških izdanja te komentar o sekundarnoj literaturi u kojoj se izvorni naziv u 20. st. falsificirao. Taj dio knjige zaokružuje prikaz pisama znamenitih slavista upućenih Vatroslavu Jagiću (1838.–1923.), u kojima su ga informirali o hrvatskim protestantskim knjigama odnosno svojim raspravama o njima ili mu slali odgovor u vezi s njima. U trećem dijelu knjige *Među svojima* riječ je o Stipanu Konzulu i *Postilli* (1568.) koju je s Antunom Dalmatinom priredio (preveo na hrvatski jezik) i dao tiskati u Regensburgu, a bila je namijenjena Hrvatima u okolici Željeznog kojima je Konzul i došao da bi u njihovoj sredini evangelički djelovao. Također je riječ i o jezičnim obilježjima *Postille* (1568.), a potom je prikazano što je pisano u sekundarnoj literaturi o Konzulu i njegovom djelovanju među Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj (danas Gradišće/Burgenland u Austriji). Uz to su predočena pisma koja je Konzulu pisao plemić Weißpriach koji ga je i pozvao na svoje imanje na kojima su tada obitavali Hrvati. Pisma su predočena u faksimilu, transkripciji i hrvatskome prijevodu.

Ova knjiga nije nastala iz pera teologa (evangeličkoga) već slavenskoga filologa koji se nije ovdje bavio duhovnom stranom protestantizma. Kao što će čitatelj razabrati, knjiga je poglavito temeljena na izvorima koji govore jezikom dokumenata, kao i novijoj relevantnoj literaturi nakon Bučarove knjige 1910., kao što se razabire iz popisa literature. Stoga će knjiga biti poticajna i budućim istraživačima.

Tekst čitave knjige obiluje različitim ilustracijama i faksimilima koji ju čine bližom vremenu o kojem je riječ, odnosno osobama koje su ga obilježile svojim radom u Urachu, a to je, uz ostale, i Stipan Konzul Istranin.

Na kraju bih zaključio jednim diskurzom koji mi se čini prikladnim za ovu prigodu. Ako se danas slažemo s činjenicom da hrvatski glagolizam tvori i *glagolitica protestantistica croatica*, onda svijest o njezinu postojanju nalaže drukčiji odnos prema njoj, to više što je i taj korpus, iako razasut diljem europskih knjižnica, dio kulturnoga nasljeđa hrvatskoga naroda. Prema tome, ako hoćemo biti dosljedni u vrednovanju nacionalnoga kontinuiteta i identiteta, ne možemo si (ne bi se smjelo) dozvoliti takve rasipnosti da se djelo hrvatskih uraških pregalaca gurne u zaborav. Ova knjiga pokazuje da je to nemoguće i nedopustivo. Nedopustivo je zato što je sada jasnije nego ikada prije, da su hrvatski prevoditelji svojim radom u tzv. »Biblijskom zavodu« 16. stoljeća u Urachu i šire, svjedočili o jezičnoj i kulturnoj samosvojnosti Hrvata u doba europske reformacije.

Zahvaljujem svima koji su na bilo koji način pomogli da ova knjiga ugleda svjetlo dana, posebice izdavaču – Teološkom fakultetu »Matija Vlačić Ilirik«, potom Ministarstvu kulture RH, Poglavarstvu Grada Buzeta, Katedri Čakavskoga sabora u Buzetu kao i Zakladi Alexander von Humboldt u Bonnu.

U Zagrebu, studenoga 2007.

Alojz Jembrih

I. POČETNI ZAMAH





Istra; karta u knjizi: Sebastian Münster, *Cosmographia Universale*, Basel, 1550.

1. Vergerije i Trubar oko slovenskoga i hrvatskoga prijevoda *Biblije*

O djelatnosti Petra Pavla Vergerija ml. (1489.–1565.) u vezi s naslovljenom tematikom već su pisali Christian Friedrich Schnurrer (1799.), Theodor Elze (1898.) i još neki od suvremenih (današnjih) autora. No, prije nego se osvrnem na njihove zapise, držim da je zanimljiv dio teksta iz pisma Franca Kidriča (1880.–1950.) što ga je pisao Vatroslavu Jagiću (1838.–1923.), a odnosi se na spomenutog Vergerija i Primoža Trubara. Kidrič, naime, u pismu (Dunaj, 16. 1. 1911.) Jagiću, uz ostalo, piše:

Dragi gospod profesor!

Moj odgovor na Vaše cijenjeno pismo z dne 23. t. m. se je proti moji volji zakasnio, glasi se pa: (...) 2. V. Vašem angleškem passusu bi nasvetoval sledeče korekture: a) »Inceded by the example of P. Truber's Slovenian version of the NT«. Mislim da ne izražava čisto točno stvari. Konzul je prišiel v Rottenburg k Trubarju že l. 1552. Trubar je mislil na prevod biblije v hrvaščino še pred begom v Nemčijo (1548.). V začetku l. 1555 pa se je oprijel iste ideje P. P. Verger in začel pregovarjati Trubarja, naj vzame sam hrv. prevod v roke. Morda bi se dal ta stavek takole formulirati: »Pač pri prigovarjanju Trubarja in Vergerja je začel prevajati Konzul o Božiču 1557 biblijo v hrvaščino s glag.[olsko] p.[isavo]« (v. pismo u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. R 4610b, i ovdje u knjizi ...).

Trubarova skrb za hrvatski prijevod Biblije

Svoju zauzetost oko tiskanja hrvatskih knjiga reformacijskoga sadržaja Primož Trubar je iskazao već u svome njemačkome izdanju nevelike knjige (12 str.) s naslovom *Register und sumarischer Inhalt* (...)

**Register vnd summarischer
Innhalt / aller der Windischer
Bücher / die von Primo Trubero / biß auff diß
1 5 6 1. Jar in Truck geben seind / Vnd jezundt
zum andern / in der Crobatischen Sprach mit
zweyerley Crobatischen Geschrißten / nämlich/
mit Glagolla vnd Ciruliga / werden getruckt/
(dise Sprach vnnnd Büchstaben / brauchen auch
die Türcken) darbey ist ein Vorred/ die zeigt an/
warumb diser Elenchus oder Register ge-
truckt sey / vnd was hernach/ in ge-
melten Sprachen weiter ver-
dolmetscht vnnnd ge-
truckt werden
soll.**

PHIL. II.

Alle Zungen sollen bekennen / das Jesus Chri-
stus der Herr sey / zu Ehre Gottes
des Vatters.

**Getruckt zu Tübingen/ bey M,
rich Moharts Wittib.**

1 5 6 1.

– Register in kratka vsebina vseh slovenskih knjig, ki jih je Primož Trubar do leta 1561 dal v tisk in se jih bo zdaj dodatno tiskalo v hrvaškem jeziku v dveh hrvaških pisavah, namreč v glagolici in cirilici (...), Tiskano v Tübingenu pri Ulricha Morharta vdovi 1561. U tome se tekstu Trubar obrača: »Krščanskemu, plemenitemu in blagorodnemu gospodu, gospodu Ivanu Ungnadu, baronu Sovneškemu in rimskega cesarskega veličanstva svetovalcu itn.« Dakle najpouzdanijemu čovjeku koji mu je obećao potporu kod tiskanja hrvatskih knjiga. Zbog zanimljivosti sadržaja, evo dijela toga teksta u kojemu Trubar navodi razloge zbog kojih je tiskao svoj *Registar*.

Drugi in najvažniji razlog, da se je ta Register natisnil, pa je tale: iz posebne previdnosti in odredbe božje se sveto biblijsko pismo in druge pobožne knjige sele zdaj, v tej hudih zadnjih časih, prevajajo tudi v slovenski in hrvaški jezik in tiskajo v treh različnih pisavah, kar se, odkar svet stoji, še ni zgodilo, saj se do zdaj slovenski jezik nikoli ni pisal, še manj pa tiskal. Hroati sicer že dolgo časa uporabljajo svojo pisavo, vendar celotne Biblije doslej niso imeli, tudi nobenega popolnega katekizma, nobene postile ne drugih krščanskih knjig razen svojih nerazumljivih brevirjev in mašnih bukev.

Da bi Ungnadu predočil s kakvim će organizacijsko-izvedbenim teškočama trebati računati, Trubar nastavlja:

In tega hrvaškega prevajanja in tiskanja sem se lotil s svojima pomočnikoma na vneto prigovarjanje, na obljubljeni in tudi izkazani pomoči Vaše milosti.

No, Trubar nije osobno prevodio na hrvatski, jer je bio izjavio da hrvatski ne zna čitati ni pisati, već uz pomoć suradnika koje je bio tražio još u doba početne suradnje s Petrom Pavlom Vergerijem ml. Trubar nastavlja:

Odkar pa smo začeli, se kaže pri delu in napravah, da potrebuje to podjetje izdatnih sredstev, zlasti ker je treba urediti dve docela novi tiskarni z novimi tujimi črkami (misli na glagoljička i ćirilička slova, A. J.), privesti iz daljnih dežel z ženo in otroki prevajalce in stavce (slagare), puncerezce (slovorezce), livarje (slovolijevce) in več drugih pripadajočih oseb, plačevati nje in tiskarje ter jih založiti s paperjem. Poleg tega je treba tiskane knjige z velikimi stroški pošiljati nad 100 milj daleč in jih več kot polovico razdeliti zastonj (bez novčane naknade, A. J.), saj preprosti človek v slovenskih in hrvaških deželah, ki ga Turki in drugi hudobni ljudje brez prestanka ropajo in ugonablajo, prav je ubog in siromašen (prev. Janko, 1997: 10–24, odnosno 10, 12–13).

Želja da Slovenci i Hrvati na svome jeziku imaju prijevod Svetoga pisma, u Trubara je bila prisutna dok je još boravio u Kranjskoj, prije odlaska u Njemačku (1548.). Razabire se to iz njegova njemačkoga predgovora u NT (1557.) u kojemu, uz ostalo, piše:

(...) ko sem pri vas pridigal v slovenskem jeziku iz latinskih in nemških knjig, sem često vzdihnil in vzkliknil k Bogu, naj se zaradi posvečenja svojega imena in razširitve svojega kraljestva milostno ozre tudi na naš ubogi, preprosti, dobrosrčni slovenski narod (...), ter da bi se sv. pismo in dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnule v slovenskem in hrvaškem jeziku (cit. Barbarič, 1986: 59; v. Sakrausky, 1989: 90–108).

U predgovoru svog prijevoda NT (1557.) Trubar je, uz ostalo, još napisao:

Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak govore ga tudi mnogi Turki. Sam sem slišal od mnogih, da ga govore in pišejo tudi v Carigradu na dvoru turškega cesarja. Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužički jezik; prav tako oni našega. To da dobri pogumni Hrvatje tudi nimajo ne biblije ne vsega katekizma v svojem jeziku in pismu, kakor mi Slovenci ne. Doslej so se morali zadovoljiti zgolj s svojo mašno knjigo in brevirjem. Te dve knigi pa sta bili pred mnogimi leti tako temno in nerazumljivo prevedeni, da njihovi duhovniki sami ne razumejo mnogih besed, še v nedeljnih in navadnih evangelijih ne (cit. Rupel, 1966: 72–73).

Trubar je još napomenuo, misleći na svećenike hrvatske glagoljaše:

To naše prevajanje pa bo po mojem mnenju napotilo tudi nekatere hrvatske duhovnike, ki se povsod po slovenskih deželah združujejo z branjem maš, da se bodo naučili brati latinsko pisavo in da bodo naše spise prevedli v svoj jezik in pismo (cit. Rupel, 1966: 81; Jembrih, 2001: 209–214).

Zanimljivo je spomenuti da je Trubar, kad je krenulo s prevođenjem i tiskanjem hrvatskih knjiga u Urachu, iako je on bio u Ljubljani, uputio pismo kranjskim zemaljskim staležima (10. veljače 1562.) u kojem, uz ostalo, piše:

(...) Iz tega lahko vaše milosti in gospostva spoznajo, da morava gospod Ungnad in jaz še naprej prosjačiti in nagovoriti druge kneze, tudi nekatere cesarska mesta za več pomoči za hrvaški tisk. To se bo zgodilo v 14 dneh, če bodo dotiskali prvi del hrvaške nove zaveze in dva nemška predgovora, prvi za omenjeno hrvaško zavezo, drugi za cirilske Edne kratke razumne nau-



Kralj Maksimilijan II.



Primož Trubar (1508.–1586.)

ke (*locos theologicos*), oba sta naslovljena na kralja Maksimilijana. V prvem predgovoru sem opisal in orisal Turke in kristjane, ki bivajo v Srbiji, Bolgariji, Bosni, na Hrvaškem, v Dalmaciji, na Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem, na Krasi in v Istri, njihove navade, lastnosti, običaje, obrede, izročila, vero, praznoverje (tudi romarsko pot pri Gornjem Gradu sem opisal), nadalje njihov strah, stisko in nesreče, ki jim jih povzročajo Turki itd. Iz tega bodo vsi Nemci spoznali, kako zelo potrebujejo ta ljudstva naše prevajanje in tisk. V drugem predgovoru obračunavam staro in novo vero. Iz tega bodo vsaj malo spoznali, da je naša vera prava stara vera, in da je papeška in turška kriva in nova. Ta predgovor sem napisal tudi v slovenščini za augsburško veroizpoved, ki jo nameravam tiskati v 14 dneh v Tübingenu, čim bodo latinske črke prenovljene, ker so izrabljene, stare, da z njimi ni mogoče čitljivo tiskati (Rajhman, 1986: 104).

Usput valja spomenuti da su za hrvatski tisak u Urachu darovali novac, uz ostale, kako to Trubar u pismu od 10. veljače 1562. navodi: »Kralj Maksimilijan dao je 400 florena (zlatnika), Vojvoda württemberški Krištof 300, Austrijski zemaljski staleži 300 tolara, Štajerski zemaljski staleži 100 tol., Koruški zemaljski staleži 100 tol., Zemaljski grof od Hessena 200 tol., Izborni vojvoda Saške (Saksonije) 200 tol., Pruski vojvoda Albrecht I. 100 tol. itd. (Rajhman, 1986: 106).

Čitajući Schnurrera (1799.)

Za današnjega čitatelja i filologa svakako je zanimljivo vidjeti što je o P. P. Vergeriju ml. pisao spomenuti Schnurrer u svojoj prvoj tiskanoj povijesti o slovenskim i hrvatskim knjigama tiskanim u Urachu 16. stoljeća (1799.). Odmah treba reći da je Schnurrer želio biti objektivan u iznošenju podataka bez invektivnosti prema osobama koje spominje, za razliku od Theodora Elzea (1823.–1900.) koji je u svojim radovima, uz podatke, unosio upravo tu neželjenu (za istraživača) subjektivnu prosudbu o pojedincu, npr. o Stipanu Konzulu. (...) naročito Theodor Elze je u svojim studijama nepravedan prema Konzulu i Dalmatinu (Murko, 1925: 75).

Opisujući Trubarov početni rad oko tiskanja slovenskoga *Katekizma* i *Abecedarija* (1550.), Schnurrer nastavlja:

Truber hatte das Mögliche gethan. Freilich wurde von seinen Freunden im Vaterlande vornemlich eine Postille in windischer Sprache verlangt. Er hatte aber so viele Schwierigkeiten bei dem Druck erfahren, auch die erforderlichen Kosten mussten ihm so bedenklich werden, dass er sich berichtigt glauben konnte, die Sache nun ruhen zu lassen (Schnurrer, 1799: 7–8).

Da bi pokazao kako je ipak »s mrtve točke« Trubara iznova pokrenuo P. P. Vergerije ml., Schnurrer piše: Neues Regen und Leben gab der Sache Pet. Paul Vergerius, ehemaliger Bischof von Capodistria, im Venetianischen Gebiet.

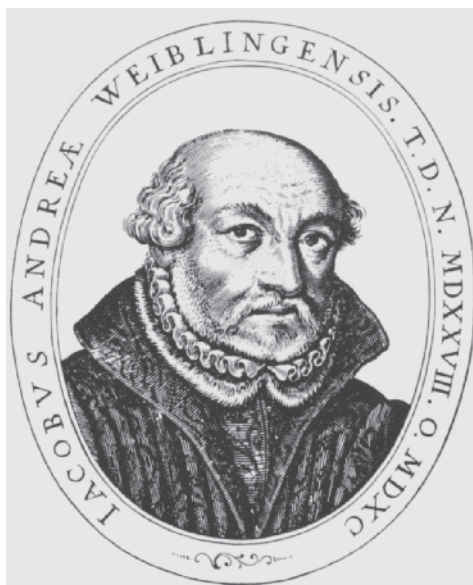
Nakon opisa Vergerijeva života i rada te dolaska u Tübingen (početkom studenoga 1553.), Schnurrer nastavlja: In December begab er sich nach Göppingen (...). Er hatte dort seinen Aufenthalt bei dem Pfarrer, Jakob Andreä.

Budući da je tada u Tübingenu zavládala zarazna bolest kuge, Vergerije je ostao kod župnika Jakoba Andreae (1528.–1590.) nešto dulje nego što je mislio. Tu je tada počeo razmišljati o prijevodu *Biblije* na slovenski i hrvatski jezik. Vergerije sam nije bio taj koji bi prevoditeljski pothvat mogao izvesti do uspjeha – prevesti *Bibliju* na slovenski.

Er hatte aber Truber ausgekundschaftet. (...) Als er (Truber, A. J.) nun von Vergerio schriftliche Anfrage erhilt, ob er sich getraue, die Bibel in die Windische und Crobatische Sprache zu übersetzen, wozu Er selbst nach aller Kräften helfen wolle, auch von einigen Fürsten und Herren Beihülfe zu schaffen vermöge; so wurde der Antrag freilich nicht abgewiesen. (...) Der Erfolg war dieser. Truber verfertigte nun eine windische Übersetzung von dem Evangelium Mathaei, Vergerio bewirkte, dass der Herzog die nöthige



Heinrich Bullinger (1504.–1574.)



Jakob Andreae (1528.–1590.)

Kosten bewilligte, die vorläufige Nachricht davon erregte in Krain unter den Evangelischen eine lebhaftere Freude (...) auch der Land Propst, Johann Brentius, begünstigte das Unternehmen (Schnurrer, 1799: 14).

U jednome pismu (14. 9. 1555.) što ga je Vergerije pisao Heinrichu Bullingeru (1504.–1575.) u Švicarsku, uz ostalo, govori i o prevedenom Evandelju po Mateju. »Ničesar nimam prevedenega razen Matevža in niti ne upam, da bom imel do konca zime.«

Spominje također kako se je bio dogovorilo s tiskarom:

Dogovorila svo se za ceno i število i poleti sem rekel, se vrnem, ker je bilo treba poiskati nekoga, ki bi mogel korigirati. Sam namreč nisem toliko napredoval v tistem jeziku, da bi mogel to opraviti, temveč ga komaj razumem.

Potom spominje, da je u Reutlingen dao iz Tübingena prenijeti tiskaru (tiskarsku prešu) uz velik trošak, te je »z veliko težavo poklical tistega pastorja (iz Kemptena Trubara), edinega v vsej Nemčiji, ki bi to mogel opraviti, pa sva v treh ali štirih tednih končala Matevža in katekizem« (Rupel, 1954: 241; usp. Premk, 1999: 61–90; 2006: 13–34).

Zbog spomenute zarazne bolesti širih razmjera, tiskara je iz Tübingena (tiskarska preša) prenesena u Reutligen.

(...) der Druck nahm den wirklichen Anfang in der Mitte des Augustes 1555. Truber musste von Kempten nach Reutlingen kommen, um die Correctur zu besorgen. So erschien also, vermutlich noch vor Ende des Jahres 1555 das Evangelium in windischer Sprache. Truber gab ihm als Beilage eine Auslegung über den Katechismus, und ein Abecedarium (Schnurrer, 1799: 7–15).

Zaključujući svoj prikaz o Vergerijevu udjelu u prevodilačkom projektu, Schnurrer piše:

Man sieht, Truber lässt Vergerio alle Gerechtigkeit widerfahren. Was ihm eigentlich gebührt, ist Folgendes. Wergerio war derjenige, der es veranlasste, dass die Unternehmung aufs neue in Bewegung kam; sein Verdienst ist es, dass Herzog Christoph, und Land Propst Johann Brenz sich für dieselbe interessierte, dass nun der Druck nicht gehindert, vielmehr thätig befördert wurde (...). Kurz, Truber hätte ohne Vergerio nicht Viel, Vergerio aber hätte ohne Truber gar nichts in dieser Sache ausgerichtet (Schnurrer, 1799: 21–22; v. Rupel, 1962: 91–95).

Theodor Elze će pak to ovako opisati:

(...) P. P. Vergerius, der protestantisch gewordene ehemelige päpstliche Nutius und Bischof von Capodistria, ein unruhiger Mann, hatte seit 1555 seinen Wohnsitz in Tübingen genommen und vermutlich hier bald von der neu entstandenen slovenischen Literatur Kenntniss bekommen. (...) In einer persönlichen Zusammenkunft zwischen Truber und Verger zu Ulm (im Januar 1555), an welcher auch der junge Pfarer von Göppingen Jakob Andreä teilnahm, war ein plan verabredet, nach welchem das Neue Testament ins Auge gefasst wurde, während Verger zusagte, Gönner und Mittel für den Druck zu verschaffen u.s.w (Elze, 1898: 5).

U kojem sve kontekstu Elze spominje Vergerija vidi u objavljenim pismima Primoža Trubara što ih je Elze objavio (1898., str. 6, 7, 8, 20, 21, 26, 29, 30, 33, 41, 69, 82, 105, 106, 247, 254, 337, 417).

Slovenisti i kroatisti o Vergeriju

Mirko Rupel u svojoj knjizi: *Primož Trubar. Življenje in delo* (1962: 83–106) vrlo iscrpno prikazuje veze Trubara s Vergerijem, te s pravom ističe:

Sodelovanje z Vergerijem je dalo štiri slovenske knjižice. Pomembna novost je bila, da so vse bile natisnjene v latinici. Trubar je opustil gotico svojih prvih dveh knjig, kjer ga je humanist Vergerij prepričal, da ta naša slovenska beseda s tejmi latinskimi puhštabi se lepše in lažje piše ter bere. (Rupel: 1962: 91; Rupel: 1950: 154; usp. još: Slodnjak, 1968: 29–30;



Petar Pavao Vergerije ml.
(1489.–1565.)

Pogačnik, 1968: 148–150; Rajhman, 1974: 24; Kluge, 1995: 28–30; Rajhman, 1986: 24, 29, 36; Bonazza, 1996: 29–32).

Franc Vidic će pak navesti:

Novo življenje in gibanje je prinesel Pavel Vergerij, nekdanji škof koprski. Na njegov opomin je prevedel Trubar l. 1555. Matevžev evangelij; proti jeseni l. 1557. je bil prvi del novega zakona dotiskan (Vidic, 1898: 3).

Nešto drukčije, gotovo oprečno mišljenje ima Ivan Polovič:

Vergerij je hotel izrabiti Trubarja, ki naj bi prevajal slovenske knjige, on bi jih pa izdajal, seveda pod svojim imenom ali vsaj skupno s Trubarjem. Kakor vemo, je Trubar kmalu izprevidel Vergerijevo nakano in je potem na svojo roko prevajal slovenske knjige. (Polovič, 1908: 73).

Tu je trebalo reči da je Trubar prevodio NT i druge reformacijske knjige na slovenski jezik, a nij eprevodio slovenske knjige.

O Vergerijevim zaslugama čitamo i u *Trubarjevom zborniku* (1908.) gdje Ivan Steklasa, uz ostalo, piše:

Iz Istre so dobili protestanti najodličnejše zagovornike, kakor teržičkega škofa Petra Bonoma (1501.–1546.) in njegove naslednike Frana II. Jožefiča, pa tudi pokretnike slovenske književnosti; saj je brez dvoma Primoža Trubarja za

obsežnejše književno delovanje oduševil senjsko-modruški, kasneje koperski škof Pavel Vergerij, ki ima tudi mnogo zaslug za osnovanje hrvatske tiskarne z glagolskimi in cirilskimi črkami na Württembergem (Steklasa, 1908: 75.)

Fran Ilešič će također zapisati:

Trubar sam bi ne bil postal to, kar je postal, ko bi se ne združil z Vergerijem, ki je bil Hrvat, kolikor je bil Slovan; Vergerij ga je izpodbodel, ko je obstal na poto svojega literarnega dela, in mu je naklonil tistega činitelja, ki ga je potem najbolj držal, Kristofa Württembergškega (Ilešič, 1908: XXX).

I Vatroslav će Jagić, pišući o prijevodu Biblije na hrvatski jezik, u vezi s Vergerijem zapisati:

Als die neuaufgekommene protestantische Lehre auch für die Kroaten (...) eine in der Volkssprache abgefaßte Übersetzung des Neuen Testaments für wünschenswert hielt, war die Ausführung dieses Vorhabens im Bereich dieser Sprache viel leichter, als betreffs der slowenischen Sprache Krains, obgleich die ersten Impulse zu dieser Tätigkeit von Krain ausgingen. Denn in der kroatischen Sprache gab es schon, wie wir sahen, Lektionarien und durch die kirchenslawische Liturgie war die ganze christliche Terminologie schon festgesetzt. Alles das war betreffs der slovenischen Sprache nicht der Fall. Bei der Frage über die Errichtung einer slavischen Druckerei spielte anfänglich die Hauptrolle der berühmte P. P. Vergerius. Er beeinflusste bei der Übersetzungsarbeit den slovenischen Hauptvertreter Primus Truber (Jagić, 1913: 500; Grčević, 2005: 275–280).

Jože Koruza, govoreći o Trubarovim tiskanim djelima iz 1555., ističe Vergerijeve zasluge pišući:

Te knjige so plod sodelovanja Primoža Trubarja s Petrom Paolom Vergerijem (ok. 1498.–1565.). Trajni in pomembni pridobitvi iz tega kratkotrajnega ustvarjalnega srečanja za nadaljnje delo Primoža Trubarja sta prehod od gotice (fraktur), v kateri je izdal prvi knjigi, na latinico in usmeritev literarne dejavnosti predosem na osrednjo nalogo protestantske književnosti, na prevajanje biblije. (...) toda za Trubarjevo odločitev, ki ni bila lahka, saj se ni čutil sposobnega za prevajalca biblije zaradi neznanja grščine in hebrejščine (...), je bil zaslužen izključno Vergerij z vztrajnim prigovarjanjem in vzpodbujevanjem (Koruza, 1991: 57; usp. još: Hubad, 1881: 131–145).

U novije će vrijeme i Radoslav Katičić, u vezi s Vergerijem, navesti:

(...) er war selbst italienischsprachig, stammte aber aus Istrien, aus Koper, das gerade an der Grenze des kroatischen und des slowenischen Raumes liegt, und so war ihm weder das Slowenische noch das Kroatische ganz fremd. Er beherrschte jedenfalls einigermaßen die slawische Sprache und wol-

lte in seinem Bekehrungseifer auch auf diesem Feld tätig werden. Da seine eigenen Sprachkenntnisse aber nicht ausreichten, glaubte er bei Truber Unterstützung und Hilfe bekommen zu können. Vergerius hatte seine literarischen Ziele höher gesteckt, als Truber es bis dahin gewagt hatte. Er wollte die Bibel ins Slawische übersetzen (Katičić, 1996: 12).

Anton Slodnjak će reći:

Vendar je Trubar kot racionalist in realist zavrnil fantastične Vergerijeve načrte, da bi pisal protestantske knjige v hrvaškem jeziku ali pa celo v nekem umetnem idiomu, ki bi ga razumeli vsi Slovani (Slodnjak, 1954: 115).

O Petru Pavlu Vergeriju ml. u povijestima hrvatske književnosti naći ćemo također sličnih promišljanja, kao na primjer u Branka Vodnika (1913.), Slavka Ježića (1944.), Mihovila Kombola (1961.), Krešimira Georgijevića (1969.). Tako ćemo u Vodnika pročitati, uz ostalo, kako je Vergerije

(...) na poziv Krištofa, vojvode Württemberga došao 1553. u Tübingen i tu najjače razvio svoju djelatnost oko reformatorske književnosti. Petar Pavao Vergerije svojim velikim ugledom pribavio si je u Njemačkoj, naročito u Württembergu, cijenu ideji o širenju reformacije na slovjenском jugu posredovanjem književnosti, ali dalje nije utjecao na ovaj pokret, jer je ostavio Tübingen i vodio akciju oko širenja reformacije u Litvi i Poljskoj (Vodnik, 1913: 19–196; v. još: Mirković, 1960: 72–73, 130, 134–136; Bučar, 1908: 21–22; v. Dolinar, 1999: 5–28).

Slavko Ježić zapisuje:

Uz protestantizam je pristao i koparski biskup Petar Pavao Vergerije (1498–1565), koji je počeo među Hrvatima širiti tu nauku, ali je prognan iz Kopra (...). Na poziv Krištofa vojvode od Württemberga, došao je 1553. u Tübingen, i tu je najviše razvio djelatnost oko reformacijske književnosti (...). Od Vergerija potječe misao, da se povede propaganda za protestantizam i među Hrvatima. I već g. 1555. izlazi u Tübingenu prva hrvatska protestantska knjiga Razgovaranje meju papistu i jednim luteran, stumačena po Antone Senjanine, s naznakom da je štampana v Padove (Ježić, 1944: 97; usp. Schmidt, 1976: 57–64).

I u Georgijevića naći ćemo iste biografske podatke o Vergeriju kao i kod Vodnika, ali on dodaje što nema u Vodnika ni u Ježića:

Vergerije je došao na ideju da se Sv. Pismo prevede i štampa na slovenskom jeziku, pa je savjetovao vojvodu da pozove Primoža Trubara, koji je, izgnan iz Kranjske, živio u Rottenburgu (poslije u Kemptenu), s time da prevodi Bibliju na slovenski i hrvatski jezik (...). Zanosio se idejom da u crkve-



Rothenburg (1648.) u kojem su Trubar i Konzul boravili od 1552. do 1553.

nom pogledu spoji sve Slavene putem zajedničkog jezika i tako ih zadobije za reformaciju. Mislio je da se Biblija štampa nekim sveslavenskim jezikom, koji bi mogli čitati svi Slaveni (Georgijević, 1969: 14–15).

Kad je u pitanju spomenuta ideja o zajedničkome jeziku i prijevodu *Biblije* na »sveslavenski« jezik, treba imati na umu Matiju Vlačića Ilirika (1520.–1575.) koji je takvu ideju prvi zastupao, a bio je i s Vergerijem u vezi (v. Mirković, 1960: 63).

Marin Franičević o Vergeriju informira čitatelja:

Petar Pavao Vergerie ml. (1498.–1565.) nije bio Hrvat, ali je u hrvatsku književnost ušao djelovanjem na hrvatskom tlu i još više suradnjom s hrvatskim protestantima te direktnim sudjelovanjem u radu književne grupe iz Uracha. Taj bivši pravnik i svećenik, modruški, a zatim koparski biskup, koji je prihvatio reformaciju i pobjegao pred progonima inkvizicije preko Švicarske u Tübingen te došao u vezu s Primožem Trubarom i hrvatskim protestantskim krugom u Urachu, označen je kao suautor na nekim slovenskim izdanjima, ali je po vlastitom svjedočanstvu (Ena molitev, 1555.) znao čitati i pisati hrvatski te je, čini se, u početku surađivao i s hrvatskim prevodiocima (Franičević, 1974: 167).

Prikazujući kulturne veze među Tübingenom i Ljubljanom u 16. stoljeću, Jože Koruza će ih postaviti u relaciju vezā Vergerija i Trubara:

Vergerij je dal pobudo tudi za prevajanje Biblije v hrvaški jezik (Rupel, 1966: 74–76). Računal je sprva, da mu bo tudi tu pomagal Trubar. Toda Trubar se je čutil za to delo še manj sposobnega kot za prevajanje Biblije v slovenščino. Vseeno pa je prevzel skrb, da bo s posredovanjem ljubljanskih protestantov pridobil sposobne ljudi za to delo. V teh prizadevanjih dolgo ni uspel, ker so mu pošiljali nesposobne ljudi. Toda z delom v tej smeri tudi po razhodu z Vergerijem ni odnehal in je leta 1557. začel soldelovati s Štefanom Konzulom, znancem izza petih leti, ki se je lotil prevajanja njegovih knjig v glagoljaško hrvaški jezik in ki bi odpravil togost Konzulovega cerkvenega pismenskega jezika; takega človeka je nekaj let pozneje našel v Antonu Dalmati (Koruza, 1984/1985: 4–5).

Trubar o Vergeriju

Kad je riječ o prevođenju *Biblije* u Hrvata i Slovenaca, onda se postavlja pitanje, tko je prvi dao ideju i poticaj za takav pothvat? Kao odgovor na to pitanje, držim, dao je sam Primož Trubar (1508.–1586.). U predgovoru svog prijevoda *Novoga zavjeta* (1557.). *Ta pervi deil tiga noviga testamenta*, uz ostalo, piše:

(...) Zgoraj omenjeni gospod Vergerij mi je pisal, brž ko me je iztaknil, zapovrstjo nekaj pisem, želeč od mene izvedeti, če bi upal prevesti Biblijo v slovenski in hrvatski jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z dušo in telesom; da ima dobra poroštva od nekaterih knezov in gospodov, ki so tudi pripravljene pomagati pri tem potrebnem in blagem delu. Gospodu Vergeriju sem na njegovo pisanje in željo odgovoril najprej nekajkrat pismeno in nato, ko sva se sešla, vpričo nekaterih veleučenihi teologov takole: Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsagdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. (...) Razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati (glagoljice ne pozna, A. J.). Zatorej, sem rekel takrat, se nočem lotiti tega imenitniga in težkega dela, prevajanja biblije, razen če se mi dodelita dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali dva druga učenjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski (cit. Rupel, 1966: 74–75; njemački tekst v. kod: Sakrausky, 1989: 96–97).

Trubar nadalje opisuje kako se je Vergerije trudio da se iz slovenskih i hrvatskih krajeva dovedu baš takvi pomagači koje je Trubar spomenuo za prevođenje. Jedan koji je želio poći, bio je iz Metlike, Klement Maly, no pred sam odlazak u Njemačku iznenada je umro. Drugoga, Nikolu Mojžesa, (iz Dalmacije) našli su na otoku Cresu; on

T A P E R V I D E I L
T I G A N O V I G A T E S T A =
M E N T A , V T I M S O V S I S H T Y R I E V A N G E L L I =
sti, inu Diane tih Iogrou, fdai Peruizh uta
Slouenski Iefik skufi Primosha Tru=
beria, fueiftu preo=
bernen.

P E R T I M I M A S H , O D S P R E D
en kratig Nauuk, kai vse S. Pifnu ufebi dershi, Ta Kolendar,
Inu eno dolgo Predguuor, Vti se fastopnu vuzhe vli po=
trebni Articuli oli Shruki te kerszhanske Vere, Inu
potle na konzu, eno kratko
Postillo.

Vtimum se ie ta Syn Boshy perkalaf, de on ta Hudizheue
della refuali. 1.Ioh.3.



V T I B I N G I .
Vtim Leitupo Cristuseuim Roystuu.
M. D. L V I I .

Naslovnica Trubarova slovenskoga *Novoga testamenta* (1557.)

je bio vješt u latinskome i talijanskome jeziku. Došavši u Tübingen sa sobom je donio hrvatsku *Bibliju* koju je on već preveo i napisao glagoljicom. Prevodio ju je od 1547. do 1554. Na Vergerijev nagovor i sva moguća obećanja, da će ga dobro opskrbiti za vrijeme dok se ta *Biblija* otisne, taj se čovjek nakon četiri dana boravka u Njemačkoj vratio natrag, uzevši sa sobom svoju *Bibliju*. Naime, u Tübingen je došao samo zato da pokaže kako on ima već čitavi prijevod *Biblije* i da oni troše uzalud novac i vrijeme oko prevođenja iste knjige (Bučar, 1908: 22–24; Vojnović, 1977: 8–12). Sve je to Trubar u predgovoru slovenskog *Novoga zavjeta* (1557.) opisao, a to se je dogodilo, kako on piše, prije dvije godine, dakle 1555. (Und das ist geschehen vor zweien Jahren, das Wir mit dem offengemelten Crobaten dermassen haben gehandelt). Nakon što su iz Tübingena poslali čovjeka da pronade toga Dalmatinca s prijevodom *Biblije*, a nije ga se više nikad pronašlo, Trubar navodi kako mu je Vergerije, dok se čekalo na svećenike iz Slovenije i Hrvatske koji bi dalje pomagali kod prevođenja, savjetovao da se prihvati prevođenja Evandjelja po sv. Mateju.

Nakon toga zapovjedio mi je Vergerije da nastavim s prijevodom čitavog Novog testamenta. Nisam odugovlačio s prijevodom duže od četiri mjeseca, sve dok sam spoznao da će naš započeti projekt biti od velike koristi slovenskom i hrvatskom narodu (njem. tekst v. Sakrausky, 1989: 98–99; Rupel, 1954: 241).

Dakle, dvojbenom ostaje, pa i netočnom, ova rečenica:

Prema svjedočenju Trubara i nekih hrvatskih protestantskih književnika i tiskara, Biblija je [ta koju su tražili, A. J.] poslužila protestantskim tiskarima. Nažalost nije nam se sačuvala (Bogović, 1991: 72; usp. Rajhman, 1986: 150).

Nakon iscrpnih opisa u predgovoru *Novoga testamenta – Ta prvi dejl tija noviga testamenta* 1557.) – Trubar je naveo zapravo pravu intenciju svojega prevodilačkog rada:

To naše prevajanje pa bo po mojem mnenju napolilo tudi nekatere hrvaške duhovnike, ko se povsod po slovenskih deželah vzdržujejo z branjem maš, da se bodo naučili brati latinsko pisavo in da bodo naše spise prevedli v svoj jezik in pismo (Rupel, 1961: 52; Sakrausky, 1989: 106).

Osim spomenute Vergerijeve zauzetosti, kao utemeljitelja »biblijskoga zavoda« u Urachu, vidljiva je njegova skrb za dolazak pomoćnika iz Istre, za što je pisao vojvodi Krištofu, ne bi li u tome i novčano pomogao (v. Kausler-Schott, 1875: 182, 184, 211–213).

Kao što obično biva u ljudskome životu, čovjek čovjeku, s vremenom, postaje teret, zavist se uvuču u dušu pojedinca a na površinu međusobnih odnosa izbiju netrpeljivost i mržnja. Tako sklad odnosa postaje poremećen, a suradnja se na zajedničkim projektima počne gasiti. Nešto se slično dogodilo i s Vergerijem i Trubarom. Njihovi su se odnosi počeli hladiti, iako je 1557. Vergerije posredovao oko susreta Trubara s vojvodom Krištofom. Razlog ohlađenju međusobnih odnosa neki žele vidjeti u Vergerijevu načinu ophođenja, što se vidi i iz sljedećeg citata:

Vergerio wollte die Leitung und Entscheidung in Übersetzungsfragen an sich ziehen und vor allem die wichtigen Vor- und Widmungsreden entweder selber verfassen oder ihre Intentionen und Adressaten bestimmen (Kluge, 1995: 29; usp. Polovič, 1908: 73).

Uostalom i sam je Trubar naznačio svoj odnos prema Vergeriju, koji je nešto drukčiji negoli što ga je opisao u predgovoru NT (1557.). Vidi se to iz pisma što ga je Trubar pisao

»Presvetlom knezu in gospodu, gospodu Maksimilijanu, kralju češkemu, nadvojvodi avstrijskemu (...), svojemu milostnemu gospodu« (2. januar 1560.):

S prevodom biblije v hrvvaški jezik, ki ga naznanja Vergerij zdaj že četrto leto, ne bo nič, zakaj doslej ni za biblijo ali sploh za kako knjigo niti besedice prevedel v hrvvaški jezik; vzrok je, da ne zna ne slovensko ne hrvvaško prav govoriti, še manj prevajati. Prema tome tudi ne more dobiti nikogar, ki bi to hotel ali mogel storiti, čeprav je zavoljo tega mnogimi in v marsikateri kraj z velikimi obljubami pisal itd.; o tem drugič več (Rajhman, 1986: 42–43).

Stoga sljedeća rečenica ne odgovara istini:

Sredinom 16. stoljeća postojale su dvije slavenske protestantske tiskare, jedna u Urachu koju je vodio Stjepan Konzul Istranin, a druga u Tübingenu gdje su radili i prevodili biblijske knjige Primož Trubar i Petar Pavao Vergerije (Rajković, 2007: 178).

Vergerijeva osobnost

Za poznavanje Vergerijeve osobnosti čini mi se relevantnim zapis što ga čitatelj može pročitati u knjizi Mije Mirkovića *Matija Vlačić Ilirik* (1960: 135–136, bilj. 226), temeljen na zapisu Emilija Combe u knjizi *I nostri protestanti*, II., Firenze (1897: 444–445). Kod Mirkovića naime čitamo:

Vergerije ostao je uvijek biskup (...), naviknuvši se u dugom razdoblju na rimsku megalomaniju i na dvorske navike, stvorio je i o sebi pretjerano



Petar Pavao Vergerije ml.

mišljenje. Imao je prenaplašene manire jednoga magnata, koji druge zaštićuje, dapače i onda, kad pruža ruku, da se njemu da. Mislio je o sebi, da je nezamjenjivo i potreban u mnogim stvarima, dapače i tamo, gdje nije za njega bilo nikakva posla (...).

Nešto slično će napisati i F. Hubad (1884.):

Vergerij je bil mož, kakršnih se vsak čas mnogo poraja, častilakomen in zato neutrudno delaven, pa nestalen in omahljiv. Najpred se je kot poslanec papežev hotel odlikovati; pozneje je prestopil v nasprotni tabor in se tam z mnogimi spisi boril proti papeštvu (...). Očita se mu tudi nepošteno ravnanje z novci, katerih si je izprosil od mogočnikov za izdajanje raznih knjig (Hubad, 1881: 143).

I na kraju. Bez obzira što Vergerije nije prevodilački ovjekovječio svoje ime u Ugnadovu »Biblijskom zavodu« (v. Jembrih, 1990.) utemeljenom u siječnju 1561. u Urachu, ipak je u povijesti reformacije u Njemačkoj i susjednim zemljama ostavio trag svoje djelatnosti i to, direktnim kontaktima na dvoru pruskoga vojvode Albrechta I., poljskog kralja, itd. I još nešto. Kao savjetnik (od 1553.) vojvode Krištofa od Württemberga (1515.–1568.) pridonio je tome da je sâm vojvoda novčano podupirao rad hrvatskoga prevodilačkog kruga u Urachu, što

ipak nije zanemarivo, pogotovo ako se ima u vidu kasniji rad kod prevođenja na hrvatski jezik, na čelu sa Stipanom Konzulom i Antunom Dalmatinom (v. Bučar, 1910: 31–46) o čemu će biti ovdje riječi.

Osim toga, mogli bismo pretpostaviti da je i posljednje djelo na hrvatskome jeziku tiskano u Urachu 1565. kao plod Vergerijeva poticaja. Riječ je o knjižici *Beneficium Christi. Govorenje vele prudno*, koju je Konzul već 1563. tiskao glagoljicom. U prilog toj pretpostavci ide činjenica da je, u vrijeme progona Vergerija iz Kopra, postupak inkvizicije »započeo (1546.) saslušanjem osamdeset svjedoka. Svjedoci (...) iskazali su, da je koparski biskup Vergerije širio protestantsku knjižicu 'Govorenje' (o dobročinstvima Krista)« (Mirković, 1960: 73). To je moglo biti prvo venecijansko izdanje iz 1543. na talijanskome jeziku, ili drugo tiskano 1546.

Svakako je Vergerije mogao preporučiti Stipanu Konzulu da priredi i hrvatsko izdanje na latinici što je i učinio, tiskavši ga 1565. godine u Urachu (v. ovdje, str. 240–255).

Sve što je dosad rečeno u vezi s Vergerijem i njegovom zauzetošću oko nastojanja da se Biblija prevede na slovenski i hrvatski jezik, ide u prilog Vergerijevim neprijepornim zaslugama u tom pothvatu, bez obzira na njegove ljudske slabosti bez kojih nisu bili ni njegovi suradnici. Zasluga je Vergerijeva i u tome što je na njegov nagovor uvedena u protestantska izdanja humanistima omiljena latinica (umjesto gotice). Njegovim nastojanjem objavljene su, u tijeku jedne godine, četiri slovenske i jedna hrvatska knjiga. Dok su slovenske knjige (*Evangeli sv. Matevža 1557.*, *Abecedarium 1550.*, *Kathekismus 1550.*, *Ena molitev 1555.*) označene inicijalima Vergerija i Trubara ili Vergerijevim imenom, uz hrvatsku raspravu *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran 1555.*, navodi se ime Antuna Senjanina (...) (Vrankić, 1977: 130; Schmidt, 1976: 57–64; Jembrih, 2005: 53–58, pogovor pretisku istog djela).

Upravo zbog tih činjenica, Petar Pavao Vergerije mlađi, kao pravnik, diplomat i vjerski reformator, po rođenju Kopranić, ostaje zapamćen u povijesti slovenske, hrvatske i europske reformacije u 16. stoljeću (v. *Acta Histriae VIII.*, Koper 1999).

P. S. Zbog zanimljivosti (ovdje na str. 35) predočujem pismo Vergerijeva nećaka Ludwiga što ga je pisao glasovitome kozmografu Sebastianu Münsteru (1488.–1552.). Ludwig Vergerije opisuje Istru 1549., dakle iste godine kad Stipan Konzul odlazi iz Pazina u Kranj. Pismo je prevedeno na slovenski jezik i objavljeno u knjizi: Darko Darovec, *Stari krajopisi Istre*, Koper, 1999, 87–88.

LUDVIK VERGERIJ
PISMO O ISTRI

Dragi Münster,

pošiljam Ti kratko poročilo o Istri, moji rojstni deželi. Istra se zajeda v morje v obliki polotoka; v širino meri okoli 40.000 korakov, kot je že v antičnih časih ugotovil tudi Plinij, njen obalni obseg pa je veliko večji, kot ga je on določil. Če namreč plujemo ob morski obali od Trsta vse do S. Vida, imenovanega Reka, v Kvarnerskem zalivu¹, kjer se morje dokaj globoko zajeda v kopno, namerimo več kot 200.000 korakov.

Dežela ni posebno ravninska, vendar tudi nima kakih visokih in pustih hribov, temveč so hribi tod bolj podobni gričcem, lepo obdelanim z vinsko trto, oljkami in drugim sadnim drevjem. Zelo lepo uspeva tudi žito, govedoreja in ovčjereja. V Istri je ena sama res visoka gora, ki je po višini dobila tudi svoje ime, to je Vela Učka nad Kvarnerskim zalivom, ki jo prvo zagledajo mornarji. Iz njenih globlin izvira voda, ki obilno napaja vsa okoliška polja. Na njej rastejo redke rastline, ki jih prihajajo nabirat mnogi zdravniki, pa ne samo tisti, ki živijo v tej deželi, temveč tudi učeni in izkušeni ljudje iz tujih krajev, ki jih sem privabi sloves teh zdravilnih zelišč. Nekateri menijo, da je bil Ermolao Barbaro dober poznavalec teh zelišč, sklicujoč se na njegove razprave o Lombardskih Predalпах oziroma, po mnenju drugih, o Julijskih Alpah.

Istra ima tri reke, Formio (danes Rižana), Naupto (danes Mirna) in Rašo. Prva je majhna in do nje je nekoč segala Italija; njen tok je dolg približno 8.000 korakov. V ljudskem jeziku ji pravijo Rižana, v morje pa se izliva pri Kopru. Za drugo reko, ki ji danes pravijo Mirna, so nekoč povsem zgrešeno mislili, da priteka iz Dunave, toda njen izvir je le 20.000 korakov oddaljen od morja. Tretja reka se izliva v Kvarnerski zaliv, priteka pa iz jezera pod Učko. To je danes tudi mejna reka Italije. Kar leži onkraj Ruše, pripada Liburniji in Sklavoniji.

Obmorska istrska mesta in trgi so: Milje, Koper,² Izola, Piran, Umag, Novigrad,³ Porč, Vrsar, Rovinj, Pulj in Reka.⁴ Veliko mest je odmaknjenih od morja, to so Buzet, Motovun, Oprtalj, Grožnjan, Buje,⁵ Sv. Lovrec (Pazentiški), Dvigrad, Svervinčenat, Bale, Tinjan, Pomer, Labin, Plomin, Pičen, Gračišće, Kozljak in Pazin. Najbolj ugledno mesto Istre je Koper, italijansko Capodistria, torej Capo dell'Istria. Plinij ga imenuje Egida. Leži sredi morja na otočku, ki ga s kopnim povezuje most, in je, podobno kot mnoga druga mesta, podložen Benečanom, tako kot so nekatera mesta podložna avstrijskim nadvojvodom. Dežela obiluje z vinom, oljem in soljo, ne manjka pa niti žita, čeprav je pridelek bolj skromen. Vino je zelo dobro. Nedaleč od Kopra sta namreč kaštel in hrib, nekdanj imenovana Pucino, danes Prosek, kjer pridelujejo tisto odlično vino, zahvaljujoč kateremu, tako je bil prepričan cesar Avgust, je njegova žena Livija dočakala sedemdeset let. Danes se z njim vsakodnevno poslužuje romanski kralj Ferdinand, ker se tako po sladkosti kot po krepkosti lahko kosa z vsemi najboljšimi vini. Zrak v Kopru ni le prijeten,



temveč je zdrav, čeprav te prednosti ne uživajo vsa istrska mesta. Prebivalci namreč pravijo, da je med Umagom in Puljem zrak precej manj zdrav. Sámno mesto Koper ima in je od nekdanj imelo bleščeče razumnike, posebno na področju literarnih ved, in može, sposobne uspešno izpeljati pomembne podvige. Tu se je rodil Peter Pavel Vergerij, ki je bil pred sto tridesetimi leti na vseh področjih deležen tolikšnih časti kot le malokdo v tistem času. Za njim so ostale knjige, ki jih hvalijo vsi učenjaki. V našem času so se tu, prav tako v družini Vergerijevih, rodili trije bratje, Aurelio, Pietro Paolo in Giovanni Battista, ki so se po svoji učnosti in kreposti proslavili v vsej Italiji. Prvi je bil pripadnik reda inovanovec in se je za dolgo časa posvetil pomembnim zadevam za krščanski svet, s čimer si je pridobil tudi velik ugled. Druga dva sta bila škofa, eden v Kopru, drugi v Pulju, oba krepstna; eden od njiju je celo izbral pregnanstvo, kot zagotovo tudi sam več, moj dragi Münster, iz razlogov, povezanih z evangelijem. V tem mestu je tudi nekaj slovitih pravnikov, med njimi Ottonello Vida, nekaj zdravnikov in veliko poštenih in bistrih mož. Nekateri šušljajo, da so tukajšnji meščani hudobni, ker naj bi spodbudili pregon svojega škofa, zaradi česar je moral zapustiti svojo domovino in škofijo, vendar to ne ustreza resnici. Moj stric po očetu tega nikoli ni omenjal, nasprotno, vseh se je hvaležno in topla spominjal. To pravljico, naj jim Bog v svoji dobrotljivosti odpusti, si je izmislilo le nekaj posameznikov, pa še to so bili tujci, hudobna in podla bitja. O Sklavoniji, ki meji z našo Istro, Ti bom, če Bog da, poročal prihodnjic. Zbogom, moj dragi Münster. Basel, dne 7. decembra leta tisoč petsto devetintridesetega.

1 Orig. *sens Flanatico*.

2 Orig. *Giustopolis*.

3 Orig. *Enonia*.

4 Orig. *S. Vito*.

5 Orig. *Baja*.

TA EVAN-
GELI SVETIGA MA-
TEVSHA, SDAI PERVIZH VTA
Slouenski Iefig preo-
bernen.

EVANGELIVM D. N. IESV
Christi, Authore Matthæo, nunc
primum uersum in linguam
Schlauicam.



MATTH. XXI.
Dabitur genti facienti fructus eius.
M. D. LV.

Naslovnica Trubarova slovenskoga *Evandĕlja po Mateju* (1555.)